

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNİN BƏRPASINDAN ÖTƏN İYİRMİ İL ƏRZİNDƏ MALİYYƏ QANUNVERİCİLİYİNİN İNKİŞAFI

A.Ə. Qəhrəmanova,

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Hüquq şöbəsi,
korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sektorunun müdiri
E-mail A.Qahramanova@maliyyə.qov

Açar sözlər: *Dövlət müstəqilliyi, maliyyə qanunvericiliyi, vergi qanunvericiliyinin təsnifatı və onların xarakteristikası*

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 yanvar 2011-ci il tarixli 1293 nömrəli Sərəncamı ilə qərara alınmışdır ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü ölkəmizdə dövlət səviyyəsində təntənəli surətdə qeyd olunsun [2].

20 il bundan əvvələ nəzər salanda görürük ki, SSRİ-nin süqutundan dərhal sonra Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul etdiyi «Azərbaycan Respublikasının Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı» ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu bəyan etdi və öz dövlət müstəqilliyini və suverenliyini beynəlxalq aləmə bildirdi [1].

Sözgedən Konstitusiya Aktında müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğunun bir çox sahələrini əhatə edən normalar öz əksini tapmışdı.

Həmin Konstitusiya Aktının 4-cü maddəsi ilə yeni müstəqilliyini elan etmiş dövlətin qanunvericilik sisteminin tənzimlənməsi məqsədilə qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası elan edilənə qədər qüvvədə olmuş, Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə zidd olmayan, milli dövlət quruluşunun dəyişdirilməsinə yönəldilməmiş aktların hamısı

Azərbaycan Respublikasında hüquqi qüvvəsini saxlayır.

Həmin maddə, eyni zamanda müəyyən etmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları qəbul ediləndək SSRİ qanunları Azərbaycan Respublikasının ərazisində hüquqi qüvvəsini saxlayır, həmin qanunların siyahısını Azərbaycan Respublikasının parlamenti müəyyən edir.

Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrdən etibarən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və hüquqi həyatda baş verən sürətli dəyişikliklər, eyni zamanda 1991-ci il Konstitusiya Aktının yekun müddəalarının tələbləri, əvvəlki Konstitusiyaya edilən dəyişikliklərin çoxluğu yeni Konstitusiyanın tez bir zamanda qəbul edilməsini diktə edirdi.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və iştirakı ilə yaradılmış komissiya tərəfindən Konstitusiya layihəsi işlənib hazırlanmış və həmin ilin noyabr ayının 12-də müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmişdir. Qəbul edilmiş Konstitusiya birbaşa, ali hüquqi qüvvəyə malik olmaqla yanaşı həmin dövrdə qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının olan uyğunlaşdırılması tələbini də irəli sürmüşdü.

Dövlət müstəqilliyi elan edildikdən sonra dövlət quruculuğunun digər sahələri ilə yanaşı, dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi ilə bağlı da bir sıra vacib əhəmiyyətli qanunlar qəbul edilmişdir ki, bunlardan biri də "Büdcə sistemi haqqında" 01.12.1992ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu olmuşdur. Adıçəkilən Qanunda büdcə, büdcə sistemi, büdcə təsnifatı kimi anlayışlar verilmişdir. Həmi Qanun büdcə prosesi ilə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının respublika büdcəsinin tərtibi, müzakirəsi, təsdiqi, habelə onun icrasına nəzarətlə bağlı məsələləri tənzimləyirdi.

Bundan sonra 18.05.1999-cu ildə hər büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin tərtibi, təsdiqi, icrası və icraya nəzarətin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edən "Dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdi.

Lakin büdcə sistemi haqqında qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2003-cü il yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minən yeni "Büdcə sistemi haqqında" Qanun qəbul edilmişdir. Ötən müddət ərzində həmin Qanuna 10-dan artıq dəyişikliklər edilməklə dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinin və yerli büdcələrin tərtibi və icrasının hüquqi bazası möhkəmləndirilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi qanunvericilik sahəsində qəbul etdiyi, həmin dövr üçün zəruri əhəmiyyətə malik olan qanunlardan biri kimi respublikanın təxirəsalınmaz sosial-iqtisadi xərclərinin maliyyələşdirilməsi və büdcə kəsirinin doldurulması üçün Azərbaycan Respublikası hökumətinin hüquqi və fiziki şəxslərə, habelə xarici dövlətlərə müvafiq faiz ödənilməklə qaytarılmalı olan, milli və ya xarici valyuta ilə ifadə edilmiş daxili və xarici dövlət borcundan ibarət olan Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunu tənzimləyən 29 dekabr 1992-ci il tarixli "Dövlət borcu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun adını çəkmək olar.

Daha sonra dövlət borcalarının həyata keçirilməsini və dövlət zamanətlərinin verilməsini, habelə dövlət

borcunun idarə olunmasında iştirak edən subyektlər arasındakı münasibətləri daha dəqiq və təkmil tənzimləyən 22.05.2007-ci il tarixli "Dövlət borcu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində maliyyə sahəsində qəbul edilmiş növbəti vacib əhəmiyyətli qanun kimi Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotunun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi qaydasını, o cümlədən mühasibat uçotunun təşkilinin və aparılmasının ümumi prinsiplərini, bu sahədə müəssisə, idarə, təşkilat və başqa təsərrüfat subyektlərinin hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətini, mühasibat (maliyyə) hesabatlarının nəşri qaydasını, mühasibat məlumatlarının düzgünlüyünün təminatını və ölçülərini müəyyən edən 24.03.1994-cü il tarixli "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununu qeyd etmək olar.

Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər, habelə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən mühasibat uçotunun təşkili və aparılması, o cümlədən maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi qaydalarını tənzimləyən 29 iyun 2004-cü il tarixli "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu isə Azərbaycan Respublikasında Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında hazırlanaraq, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları ilə nizamlanan bütün məsələləri əhatə edən Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasında dövlət müstəqilliyi elan edildikdən sonra vergi qanunvericiliyinin təşəkkül tapması istiqamətində də bir sıra addımlar atılmış, "Əlavə dəyər vergisi haqqında", "Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında", "Əmlak vergisi haqqında", "Mədən vergisi haqqında", "Torpaq vergisi haqqında", "Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunları qəbul edilmişdir [4].

Lakin ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı vergitutma sahəsində vahid və təkmil normativ hüquqi aktın qəbulunu qaçılmaz etdi.

Beləliklə də, 2001-ci ilin yanvarın 1-dən Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edən Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi qüvvəyə minmişdir.

Bununla belə, ötən müddət ərzində vergi qanunvericiliyinin tətbiqi zamanı aşkar olunan nöqsanlar, habelə bu sahənin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə sözügedən Məcəlləyə mütəmadi olaraq dəyişikliklər edilir.

Dövlət gəlirləri sahəsində dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi dövlət rüsumu haqqında qanunvericilik də, müstəqilliyimizin ilk illərindən başlayaraq inkişaf etməyə başlamışdır (1995-ci il tarixli "Dövlət rüsumu haqqında" Qanun).

2002-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minən və hal-hazırda dəfələrlə təkmilləşdirilən yeni "Dövlət rüsumu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu isə bu sahədə də vahid qayda yaratmışdır.

2005-ci ildə qiymətli metalların və qiymətli daşların istehsalı, emalı, istifadəsi və dövriyyəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən "Qiymətli metallar və qiymətli daşlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu sözügedən hüquq münasibətləri sahəsində ilk ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normativ hüquqi akt olmuşdur.

Həmin Qanunun icrası olaraq qəbul edilmiş çoxsaylı normativ hüquqi aktlar qiymətli metalların və qiymətli daşların istehsalı, emalı, istifadəsi və dövriyyəsi sahəsində münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi, habelə bu sahədə digər məsələlərin həllində zəruri hüquqi baza yaratmışdır və bu da Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Qiymətli Metallara və Qiymətli Daşlara Nəzarət üzrə Dövlət Xidməti tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirlərinin daha da səmərəli yerinə yetirilməsinə zəmin yaratmışdır.

Müstəqillik dövründə maliyyə qanunvericiliyinin inkişafından danışdıqda "İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 iyun 1996-cı il tarixli 463 nömrəli Fərmanını qeyd etməmək olmaz [3].

Həmin Fərmanda göstərilir ki, keçmiş SSRİ dövründən miras qalan dövlət nəzarəti mexanizmi müasir tələblərə cavab vermir və yoxlamalar zamanı vəzifəli şəxslərin öz hüquqlarından sui-istifadə etməsi üçün şərait yaradır, bu isə vətəndaşların haqlı narazılığına səbəb olur.

Respublikada yeni iqtisadi münasibətlərin yaranması və inkişafı mülkiyyət formasından və təşkilati-hüquqi tabeliyindən asılı olmayaraq istehsal, xidmət və maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydalarının dəyişdirilməsini və yeni qanunvericiliklə tənzimlənməsini tələb edir.

İqtisadi münasibətlərin həmin dövrkü səviyyəsinə uyğun müvafiq dövlət nəzarəti mexanizmi tətbiq etmək, həmin nəzarətin daha məqbul vasitələrini seçmək, bazar münasibətlərinin inkişafına mənfəətli təsir göstərəcək halların qarşısını almaq, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini qorumaq məqsədi ilə qərara alınmışdır ki, istehsal, xidmət və maliyyə-kredit fəaliyyəti sahəsində əsassız yoxlamalar qadağan edilsin.

Həmin Fərmanla Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə tapşırılmışdır ki, müvafiq yoxlama və nəzarət xidmətlərinin yenidən qurulmasını, yüksək tələblərə cavab verən mütəxəssislərlə kompleksləşdirilməsini təmin etsin.

Bundan sonra imzalanan "Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində

süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 7 yanvar tarixli 99 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin təşəkkülü və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti olduğunu nəzərə alaraq və «İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1996-cı il 17 iyun tarixli 463 nömrəli fərmanının tam yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə bütün mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti, o cümlədən hüquq-mühafizə orqanlarına tapşırılmışdır ki, iş adamlarının iqtisadi fəaliyyətinə əsassız müdaxilə hallarına son qoyulmasını və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün əlverişli mühit yaradılmasını təmin etsinlər.

Digər tərəfdən sığorta olunanın və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanmış digər şəxslərin düşdüyü zərərin ödənilməsi yolu ilə onların əmlakının və əmlak mənafələrinin müdafiəsi sahəsində sığortanın hüquqi, təşkilati və iqtisadi əsaslarını müəyyənləşdirən və sığortanın iştirakçıları arasında münasibətləri tənzimləyən "Sığorta haqqında" 1993-cü ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Qanunu müstəqillik dövründə bu sahədə qəbul edilmiş ilk iri həcmli, yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normativ hüquqi akt olmuşdur.

Azərbaycanın iqtisadi gücü artdıqca maliyyə hüququnun, o cümlədən sığorta hüququnu tənzimləyən normaların təkmilləşdirilməsi zərurəti qaçılmaz idi.

Bu məqsədlə də 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının yeni "Sığorta haqqında" Qanunu qəbul edildi. Həmin Qanun sığorta işinin inkişaf etdirilməsinə və etibarlı şəkildə həyata keçirilməsinə, sığortalıların və sığortaçıların hüquq və mənafələrinin qorunmasına yönəldilir, sığortaçıların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsini, sığorta sahəsində fiziki və hüquqi şəxslərin peşəkar fəaliyyətini (ekspert, aktuar, agentlik, broker və prodüktor fəaliyyətini), sığorta müqavilələrindən irəli gələn münasibətlərini tənzimləyir, sığorta sahəsində dövlətin səlahiyyətlərini müəyyən edirdi.

Lakin ötən 20 il ərzində Azərbaycan Respublikasında sığorta işinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi işi bununla da yekunlaşmadı. Belə ki, 25 dekabr 2007-ci il tarixli "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu bu sahədə, yeni, beynəlxalq standartlara cavab verən daha mütərəqqi qayda və tələblər müəyyən edərək, ölkəmizdə sığorta işinin hərtərəfli və dəqiq tənzimlənməsinə zəmin yaratmışdır.

Müstəqillik dövründə hüququn inkişaf etdirilməsi zamanı dövlət quruculuğuna dair normativ tənzimləmə də diqqətdən kənar qalmamışdır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasında müəyyən olunmuş maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsinin və dövlətin maliyyə ehtiyatlarının vahid mərkəzdən idarə olunmasının təmin edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi üçün daha çevik nəzarət mexanizminin yaradılması, maliyyənin təşkil olunmasına rəhbərliyin, həmçinin dövlət borclarının, zamanətlərin və alınmış kreditlərin uçotunun təkmilləşdirilməsi və respublikada qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1996-cı il 19 dekabr tarixli 525 nömrəli Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamə» təsdiq edilmiş, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1995-ci il 4 oktyabr tarixli 398 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinədarlığı yaradılmışdır.

Bundan başqa, "Azərbaycan Respublikasında dövlət xəzinədarlığının fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında" Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 1996-cı il 16 may tarixli 568 nömrəli Sərəncamı ilə nazirliklərin, komitələrin, şirkətlərin, müəssisə və təşkilatların büdcə hesablarının, həmçinin büdcədən kənar respublika və yerli xüsusi hesabların mərhələlərlə bağlanması və qalıq vəsaitlərinin yeni yaradılacaq xəzinə hesablarında cəmləşdirilməsinin həyata keçirilməsi və bu təşkilatların maliyyə əməliyyatlarının yalnız yeni xəzinə hesabları vasitəsi ilə aparılması müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırmaq və dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi sistemini təkmilləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 4 fevral tarixli 271 nömrəli Fərmanı ilə "Maliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamə" təsdiq edilmişdir.

Qüvvədə olan maliyyə qanunvericiliyi sırasında Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsi vəsaitinin və dövlət borcunun idarə edilməsi, dövlət xəzinədarlığı, dövlət maliyyə, əyar, sığorta fəaliyyəti, mühasibat uçotunun təşkili və aparılması sahələrində dövlət nəzarətinin və tənzimlənməsinin müasir tələblərə uyğun təşkilini təmin etmək və Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətini təkmilləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 9 fevral tarixli 48 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Nazirliyin hal-hazırda qüvvədə olan yeni Əsasnaməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı maliyyə-hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi ötən 20 il ərzində "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" (15.12.1992), "Auditor fəaliyyəti haqqında" (16.04.1992), "Valyuta tənzimi haqqında" (21.10.1994), "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" (13.01.1995), "Tənzimlənən qiymətlər haqqında" (30.05.2003), "Banklar haqqında" (16.01.2004), "Elektron imza və elektron sənəd haqqında" (09.03.2004), "Mərkəzi Bank haqqında" (10.12.2004) qanunlarda və digər çoxsaylı normativ hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.1991-ci il 18 oktyabr tarixli «Azərbaycan Respublikasının Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı»;
- 2.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 yanvar 2011-ci il tarixli 1293 nömrəli Sərəncamı;
- 3."Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi" Xəyyam İsmayılov. Bakı 2006;
- 4.Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 1991-2011-ci illər

A.O. Gaхramanova

Развитие финансового законодательства в течении последних двадцати лет, прошедших со дня восстановления государственной независимости Азербайджанской Республики

РЕЗЮМЕ

Как известно, распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 21 января 2011 года за номером 1293 решено торжественно, на государственном уровне отметить в нашей стране двадцатую годовщину восстановления государственной независимости Азербайджанской Республики.

20 лет назад Азербайджанская Республика, заявив принятым 18 октября 1991 года "Конституционным актом о независимости Азербайджанской Республики", что является правопреемницей Азербайджанской Демократической Республики, провозгласила на весь мир свою государственную независимость и суверенитет.

В течении этого времени параллельно со всесторонним развитием Азербайджанской Республики сформировалась необходимая правовая база государственного строительства в стране.

Особенно необходимо отметить развитие в этот период финансового законодательства Азербайджанской Республики.

На протяжении последних двадцати лет в финансовой сфере был принят и неоднократно усовершенствован целый ряд законодательных актов, в том числе законы о бюджетной системе, налогах, государственном долге, бухгалтерском учете, страховой деятельности и т.д.

A.O. Qahramanova

Development of financial legislation during the past twenty years from the restoration of state independence of the Republic of Azerbaijan

SUMMARY

As is known in the order of the President of the Republic of Azerbaijan No. 1293, dated January 21, 2011 it was considered to solemnly celebrate the twentieth anniversary of the restoration of the state independence of Azerbaijan Republic at the state level.

Twenty years ago after the collapse of the Soviet Union Azerbaijan Republic announced itself the successor of the Azerbaijan Democratic Republic with the "Constitutional Act on the State Independence of the Republic of Azerbaijan" adopted on October 18, 1991 and declared the world community about its state independence and sovereignty.

During the past twenty years, the Legislation of Azerbaijan Republic as well as financial legislation along with the other fields of statehood was developed rapidly.

Thus during this period numerous legislation acts regulating the budget system, taxes, state debt, accounting, insurance and other financial relations were adopted and repeatedly improved.